
DESPRE BIBLIOTECA CONTELUI ALEXANDRU STURDZA (cercetare istorico-bibliografică)

Ștefan Lupan

Spre sfârșitul sec. XVIII, Principatul Moldovei a cunoscut o influență simțitoare a iluminismului francez prin intermediul operelor celor mai avansate personalități, fapt ce reflectă destrămarea relațiilor feudale și speranța pentru înlocuirea acestora cu noi relații social-economice, care ar scoate țara din starea prea înapoiată din punct de vedere cultural și economic. Păturile dominante manifestau interesul de a fi la curent cu cele mai noi realizări ale minții omenești, de a asimila tezaurul cultural de două milenii, care în țările Europei era destul de larg pus în aplicare, cercetat și propagat în sute de cărți voluminoase.

Puținele investigații în vederea cercetării materialului livresc, a literaturii artistice, social-politice și filosofice, a științelor naturale, răspândite în Moldova din centrele de tipar din Europa ne arată că, totuși, marea majoritate a cărților erau aduse din Franța, sau din alte țări, însă în limba franceză. De exemplu, printre cărțile dăruite bibliotecii domnești din Iași, în 1766, de către domnitorul Grigore A. Ghica erau culegerea de documente din multe volume „*Récueil historique d'actes, negociations, memoires et traités*” de J. Rousset, publicate în Haaga și Amsterdam în 1728/1755, precum și „*Recherches sur les alliances et les interets entre la France et la Suède*”, editată în Leipzig și Amsterdam (Bîrsănescu 1962, 157, 160). Ulterior, în biblioteca Academiei și în colecțiile unor boieri sunt achiziționate multe opere de Voltaire, Grotius, Beccaria, Montesquieu, Condillac, Rousseau și ale altor cugetători de vază europeni.

Secretarul domnitorului Moldovei Grigore Ghica, francezul Jean-Louis Carra, în lucrarea sa „*Histoire de la Moldavie et Valachie*”, tipărită la Iași în 1777, nu fără oarecare mândrie scria, că în principatele Moldova și Valahia la domnitori și la mulți boieri în palate și conacuri se găsesc cărți în limba franceză. Însă autorul ne comunică și despre restricțiile care însoțeau răspândirea literaturii progresiste: „Mulți boieri tineri au operele lui Voltai-

re și gustul scriitorilor francezi astăzi ar deveni obiect de comerț în aceste țări, dacă patriarhul Constantinopolului n-ar fi amenințat cu mânia cerului pe toți cei care vor citi cărți romano-catolice, mai ales ale d. Voltaire” (Kappa 1791, 179). În articolele publicate s-a lansat ideea că principalele căi pe care literatura progresistă pătrundea în Moldova erau legate de armatele rusești cu ofițerii cărturari și cu vederi avansate (Грама 1990, 4-5). Însă chiar registrul de cărți din biblioteca lui D. Gobel delas ne arată, că opere de filosofie, jurisprudență, morală, istorie și politică erau procurate direct din Paris, Lyon, Mannheim. Vom arăta, că și în cazul bibliotecii lui A. Sturza, ca și a lui D. Gobel delas, cărțile adunate au fost duse în Rusia, dar nu aduse din Rusia. Elena Sturza a adus de la Iași la 8 iulie 1835, în Basarabia, 12 cărți în limbi străine, printre care și „*Histoire de Charles XII roi de Suede*” de Voltaire¹. Vedem, că aceste opere erau (poate mai înainte) și în biblioteca lui Alexandru Sturza.

Avem în față setul de cărți în număr de 203 unități, transferate la Biblioteca Națională a Republicii Moldova din Biblioteca regională din Odesa. Toate au ștampila „Стурдзовская библиотека” și, fără îndoială, constituie blocul de bază al fostei biblioteci a familiei Sturza.

Ne punem scopul să cercetăm proveniența, gradul de completare, căile de achiziționare, principiile selectării cărților, conținutul lor și în ce măsură cunoștințele livrești au contribuit la formarea concepțiilor social-politice, cultural-religioase și filosofice ale contelui Alexandru Sturza (1791-1854) și ale tatălui său Scarlat Sturza.

Formarea acestei biblioteci ar constitui o pagină aparte în istoria culturii Moldovei medievale și a intereselor boierimii pentru știința și cultura europeană. La colectarea ei au contribuit patru sau cinci generații. Dacă luăm drept puncte cronologice de orientare anii apariției tipăriturilor, apoi

¹ ANRM, F. 2, inv. 1, d. 1487, f. 48-56.

de la apariția primei cărți „Tâlcuirile lui Theofilact al Bulgariei”, Londra 1636, până la cartea lui Irving Washington (1846) sunt 210 ani (Irving 1846, 471). Adică biblioteca a început să se scilpuiască pe timpul domniei lui Vasile Lupu și puțin înainte de apariția tiparului moldovenesc și a primei cărți în limba țării, „Cazania” lui Vaarlam. Majoritatea achizițiilor revine perioadei din 1751 până la 1812, adică pe parcursul vieții mature a lui Scarlat Sturza. O parte din cărțile acoperite cu piele au marca proprietarului cu litere „CH. CZ.” aurite și impresate adânc în partea de sus din stânga. După părerea noastră, această abreviere este numele Charles Stourza, cu redarea în manieră franceză a numelui grecesc Scarlat, deoarece toate cărțile cu această siglă sunt tipărite (și achiziționate) înainte de nașterea lui Alexandru Sturza. Posesorii cărților nu au făcut multe însemnări marginale și nu putem trage concluzii directe cui a aparținut cutare sau cutare carte, însă e logic să presupunem, că biblioteca provine pe cale de rudenie directă de la străbunii familiei Sturza.

Aici se impune necesitatea unor date genealogice, care ne-ar înfățișa pe înaintașii familiei Sturza de la începutul secolului XVII. După schema genealogică alcătuită de Octav G. Lecca (Lecca 1911, 83), un oarecare Ioan Sturza pe la 1550 era hatman al Moldovei, care, căsătorit cu Neața Hohulea a avut pe Dumitru, mare vistiernic (1581-1615). De la Dumitru se trag trei feciori: Barboi (cneaz), Matei (mare vistiernic) și Vasile (hatman). Marele vistiernic Matei a luat de soție pe fiica domnitorului Moldovei Gheorghe Ștefan, care după 1658 se afla la Stettin, în Pomerania. Cu ea a avut trei fiice – Safta, Maria, Alexandra și trei feciori – Teodor (spătar), Ilie (portar la Suceava) și Chiriac. Pârcălabul de Hotin Chiriac a avut și el șase copii: doi (Safta și Ion) de la prima soție, Alexandra Prăjescu, și patru de la a doua soție – Ana Isarie (pe Anghelina, Maria, Anastasia și Sandu (cupariul).

Fiul lui Chiriac pârcălabul, Ion, mare vornic în 1705, căsătorit cu Irina Bucium, a avut cinci copii: Maria, Caterina, Sandu, Constantin și Mihai. Dintre aceștia, Sandu, fost mare logofăt, căsătorit cu Safta Paladi, a avut șase copii: Caterina, Ioan, Maria, Constantin, Dumitru și Ștefan. Trei dintre feciori – Ioan, Dumitru și Ștefan au ajuns la dregătoria de mare logofăt. Dumitru, căsătorit cu Ruxanda (Roxandra) Ghica, a avut și el cinci copii, de data aceasta trei fete și doi băieți: Zoe, Smaranda, Maria, Scarlat și Grigore.

Deci, de la Chiriac la Ion, de la Ion la Sandu, de la acesta – la Dumitru și de la Dumitru – la Scarlat Sturza, guvernatorul Moldovei până în 1792, au trecut cărțile alcătuint un tezaur cultural în această familie. Înaltele dregătorii, mai ales cea de mare logofăt pe care le dețineau Sturzeștii, atestă marea lor cărturărie, interesul pentru cultura europeană. Pe de altă parte, se simte atracția pentru cultura greacă, pentru originile neamului. Alexandru Sturza avea mulți prieteni și cunoscuți printre greci, multe generații din familia Sturza s-au înrudit prin căsătorie cu familiile grecilor fanarioți – Hrisoverghi, Paladi, Rosseti, Chica, Moruzi, Calamachi.

De la Chiriac Sturza până la Alexandru posesori ai cărților au fost șase familii cu minimum de 32 de persoane². Cea mai timpurie tipăritură este „Tâlcuirea la epistolele apostolului Pavel” de Theofilact al Bulgariei (1636) (Θεοφυλακτου Αρχιεπισκοπου 1636, 1041) cu textul original grecesc și traducerea lui în latină. Ne dăm bine seama că aceste cărți au putut fi procurate și mult după data apariției lor, însă în cazul dat avem opere de valoare culturală, care erau căutate în cercurile savante și, deci, timpul de la apariție până la procurarea pentru biblioteca personală era mult mai restrâns. Unele cărți, puține la număr, au aparținut altor persoane și au fost procurate, probabil, de la anticari. Marea majoritate a cărților poartă anul apariției de până la nașterea lui Alexandru Sturza, deci, puteau fi deja, în biblioteca părinților săi Scarlat și Sultana. Ulterior vom arăta, că Scarlat a avut destule opere ale autorilor francezi iluminiști pentru a îmbrățișa voltairianismul, după cum presupunea N. Iorga. Se confirmă, prin urmare, că la completarea bibliotecii au contribuit mai multe generații.

În continuare, ne întrebăm: care sunt căile de peregrinare a acestei bibliotecii? Este cert, că biblioteca inițial se afla la Iași, dar a fost ea oare transferată la Petersburg și lângă Moghiliov în 1792, când familia Sturza s-a mutat cu traiul? Poate în acest timp ea a fost direct adusă în Basarabia, la moșia Sturzeștilor din județul Bender (Manzâri), ca peste mulți ani să nimerească la Odessa? Dacă luăm în considerație starea de cenzură, de restricție în privința răspândirii

² Cercetări genealogice ale familiei Sturza au fost întreprinse de la mijlocul sec. XIX, apoi de Gheorghe Bezviconi, Șt. Gorovei ș.a., însă e necesară precizarea legăturilor de rudenie a multor familii și persoane.

operelor filosofilor francezi: „dăunătoare religiei ortodoxe și orânduirii autocratice”, conform statutului adoptat în 1804, putem presupune, că membrii familiei Sturza, rudele și prieteni aduceau în Basarabia cărțile în mod clandestin. De exemplu, Elena Sturza, locuitoare din Iași, la 8 iulie 1835 a adus în Basarabia 12 cărți în limbi străine, printre care erau și volumele „Histoire de Charles XII roi de Suede”. Erau oare acele cărți, pe care le vedem prezente în biblioteca A. Sturza?³. Alexandru a avut o soră Elena, care, însă, a murit în 1818, deci, în 1835 era o altă Elena, rudă cu Alexandru.

Putem afirma, că majoritatea cărților au fost cumpărate și aduse personal de membrii familiilor Sturza din orașele Europei, când aceștia făceau călătoriile în diferite țări sau erau la studii în universitățile Europei. Foarte puțin cunoaștem căile de studenție a Sturzeștilor de până la 1800. Se știe, că în anul 1695 unul din Sturzești, Vasile, se afla în Transilvania, când a copiat un Ceasoslov pentru învățarea scrisului și citirii. Acest Vasile Sturza era învățător din Iași (Ghibu 1975, 38-39, 284).

Localitățile, în care au fost editate aceste cărți de asemenea prezintă interes bibliografic, mai ales cărțile filosofilor iluminiști din Franța, care au apărut în timpul vieții autorilor, adesea clandestin, fără indicația orașului editării.

Localitățile în care s-au tipărit cărțile din biblioteca A. Sturza:

Paris	71
Glasgow	1
Amsterdam	13
Aux-Deux-Ponts	13
Rouen	6
Magdeburg	1
Geneva	11
Bruxelles	4
Weimar	1
Maastricht	5
Leiden	1
Londres (Londini)	4
Venezia (Venice)	8
Neuchastle	1

³ Pe lângă opera istorică despre Carol XII, integră, în franceză și italiană, a lui Voltaire, în biblioteca A. Sturza este textul prescurtat: „Histoire abrégée de Charles XII Rois de Suède” par Mr. Voltaire” în: Naïveté de la langue française, ou morceaux qui sont regardé comme classiques (Paris 1769). Augsburg 1 mars 1769, alcătuit de Mertens, p. 161 și urm.

Wien (Βιενν)	5	
Coburgi	1	
Jena	1	
Moscou (Moscova)		2
Carlsruhe	1	
Patras, Piraei	1	
Frankfurt am Main	2	
Leipzig (Lipsiae)	13	
Züllichow	2	
Avignon	3	
Reuttlingen	7	
Orleans	1	
Berlin	1	
Lion (Lyon)	1	
Strassbourg (Argentorati)	13	
Lausanne	1	
Stuttgard	2	
Lille	1	
Lemgov	1	
Auguste, Memminge	1	
Genova	1	

În secolul XIX deja avem date, că prin 1830-1835 în Iași era și o librărie cu cărți franțuzești cu o sală de citire, fapt care atestă legăturile puternice ale boierimeii cu cultură franceză, interesul pentru evenimentele social-culturale din Europa, însă aceste relații aveau rădăcini vechi, de mai mult de un secol, pe care le găsim la membrii familiilor Sturza.

Deoarece nu sunt cercetări speciale, putem doar presupune că rolul acestor familii, alături de familiile Cantacuzino, Iordache ș.a. la îmbogățirea culturii moldovenești prin intermediul limbii franceze a fost considerabil. Doar, nici nu putea fi vorba de traduceri în limba poporului nostru până la acele vremuri (nici în limba rusă).

A. Demidov a scris despre domnitorul Mihail Sturza (1834-1849), că după transformările întreprinse de generalul Kiseleff, el a fost primul domnitor ales prin votare, că avea aproape 40 de ani și „manifesta darul deosebit al cuvântului, cunoștințe rare și dragoste înflăcărată pentru poporul său”. Era căsătorit cu o grecoaică din Constantinopol și avea doi feciori, care în 1837 își făceau studiile la Berlin. Cu vreo 20 de ani mai înainte în Germania și-a făcut studiile și Alexandru Sturza. Prin 1830-1833, în Moldova mare logofăt cu împuterniciri judiciare era Constantin Sturza, căruia i-a fost dedicată „Codica țivilă a Moldovei”, apărută la Iași în 1833, în tipografia „Albi-

na” lui Gh. Asachi. Pe la 1819, pe când Alexandru făcea studii în Germania, consilierul de stat Ion Sturza, cămărașul Balșa, consilierul Panaiot-Cazimir, spătarul Petrachi-Cazimir, boierul Gobal și alții au certificat proprietățile asupra pământurilor din Bugeac, care recent erau colonizate din ordinul guvernului țarist cu bulgari, nemți și elvețieni. Faptul acesta era un act de protest împotriva înstrăinării pământurilor strămoșești ale Moldovei, căci generalul guvernator I. Inzov cu adâncă nemulțumire raporta țarului în Odesa, la 19 martie 1819, prin ministrul de interne, contele Kociubei, despre acest act al boierilor țării. Despre cultura de creștere a animalelor în gospodăriile Sturzeștilor ne spune căpitanul rus A. Zașciuk, că moșierul din județul Bender „fostul guvernator Sturza”, precum și moșierul, contele Edling, după războiul cu turcii din 1828-1829 și-au înmulțit turmele de oi „merinos”. În județul Bender oile cu lână subțire erau cele mai multe în raport cu cele simple: 68 423 capete față de 17 052, majoritatea cărora erau în gospodăria moșierilor Sturza (Замык 1862, 306). Cu regret, constatăm că nu avem cercetări istorico-economice ale acestor meleaguri și moșii, ca să putem urmări soarta bibliotecii A. Sturza, a altor acte de cultură din Basarabia. Subliniem, că majoritatea cărților sunt scrise în limba franceză, însă mai avem cărți în limbile greacă veche și latină, neogreacă, italiană și germană, totodată ediții bilingve: greco-franceză, italiană-franceză, greco-latine, latino-franceze, traduceri din germană în franceză, precum și un dicționar francez-german. Aceasta ne face să conchidem, că Alexandru Sturza, precum și înaintașii familiilor Sturza erau mai bine familiarizați cu limba franceză, alături de cea greacă și românească.

Referitor la conținutul cărților prezente în biblioteca supusă cercetării, acesta poate alcătui un program vast de investigație, care ne-ar înfățișa amploarea cunoștințelor din diferite domenii ale culturii și științei. În prezentul articol putem numi doar acele compartimente, după care, desigur, cu aproximație, am clasificat toate cărțile:

- 1) Beletristica (epistolară, estetică, dramatică) – 48 unități
- 2) Istoria universală (antică, modernă) – 45 unități
- 3) Filosofia – 30 unități
- 4) Geografia și istoria (geografia politică, economică) – 23 unități

- 5) Istoria bisericii – 10 unități
- 6) Etica (eticheta, educația manierelor) – 6 unități
- 7) Poezia – 6 unități
- 8) Dramaturgia – 5 unități
- 9) Limba și literatura (pedagogia, gramatica) – 6 unități
- 10) Politica, diplomația – 4 unități
- 11) Științele naturii (biologia) – 4 unități
- 12) Jurisprudența, istoria dreptului canonic – 2 unități
- 13) Economia – 1 unitate
- 14) Bibliografie – 1 unitate
- 15) Retorica – 1 unitate
- 16) Teologia – 2 unități
- 17) Fizica – 1 unitate
- 18) Matematica teoretică, aplicată – 3 unități
- 19) Arta militară (navigația, infanteria) – 2 unități
- 20) Gramatica – 1 unitate

Observăm, că marea majoritate o constituie cărțile de istorie și filosofie, etică și literatură artistică. Istoria și geografia este cuprinsă în vestita ediție a lui A.F. Büsching, foarte bine cunoscută de contemporani. Compartimentul „Filosofie” este reprezentat îndeosebi de cărțile iluministilor francezi Voltaire, Condillac, Rousseau, Mably, Montesquieu, Diderot. Vedem, că marea majoritate o constituie cărțile de istorie și filosofie, etică și literatură artistică. Istoria și geografia sunt cuprinse în vestita ediție a lui A.F. Büsching, foarte bine cunoscută de contemporani. Compartimentul „Filosofie” este reprezentat îndeosebi de cărțile iluministilor francezi Voltaire, Condillac, Rousseau, Mably, Montesquieu, Diderot. Pentru orientarea mai lesne a cititorului socotim necesar să schițăm structura operelor lui Étienne Bonnot de Condillac, incluse în ediția de la Geneva 1779-1780.

Aici avem operele lui Platon, „Prolegomenele” lui I. Kant, „Despre guvernarea civilă”, de J. Locke, „Biblioteca filosofilor antici” de Dacier. Literatura artistică e prezentată de operele lui Homer, T. Tasso, A. de Lamartine, J. Milton, M. de Cervantes, F.G. Klopstok, W. Shakespeare, S. Richardson ș.a. Avem două cărți de jurisprudență de Cesare de Beccaria și I.-G. Heinecii. Cu amănunte despre conținut vom reveni în lucrările ulterioare, căci multe dintre cărți constituie rarități bibliografice sau culegeri de texte originale ale autorilor antici greci și latini.

Domeniu	Nr. volumului, tomului	Anul ediției	Cartea	Capitolele
La grammaire	I	1780	I	I-VIII
Art de raisonner	III	1780	II	I-XI
Art de penser				I parte II parte
Histoire ancienne	IV	1779		Introducere, partea I
			I	I-XVIII
			II	I-XII
			III	I-XXVII
continuare	V	1779	IV	I-VI, I-IV, I-XVI.
			V	I-IX
			VI	I-XVII
			VII	I-VII
continuare	VI	1779	VIII	I-XI
			IX	I-VII
			X	I-III
			XI	I-V
			XII	I-VI
continuare	VII	1780	XIII	I-VI
			XIV	I-IX
			XV	I-X
			XVI	I-V
L'étude de l'histoire	VIII		I	I-X
			II	I-XVIII
			III	I-VII
			IV	I-VI
			V	I-IV
Histoire moderne			VI	I-VII
			VII	I-V
			VIII	I-VII
			IX	I-IX
			X	I-IV
continuare	X		XI	I-II
			XII	I-II
			XIII	I-II
			XIV	I-V
continuare	XI		XV	
			XVI	
			XVII	
			XVIII	
			XIX	
			XX	
continuare	XII		Partea I	I-VIII
			Partea II	I-VI
			Partea III	I-V

Direction pour la Conscience. François Salignac la Motte Fenelon, p. 253-311.

Bibliografie

- Bîrsănescu 1962:** Șt. Bîrsănescu, Academia domnească din Iași 1714-1821 (București 1962).
- Irving 1846:** W. Irving, Ansgemählte Schriften, 1 Theil (Frankfurt am Main 1846).
- Lecca 1911:** O.G. Lecca, Genealogia a 100 de case din Țara Românească și Moldova. Ser. I (Famiile boierești române) (București 1911).
- Ghibu 1975:** O. Ghibu, Din istoria literaturii didactice românești (București 1975).
- Θεοφυλακτου 1636:** Θεοφυλακτου Αρχιεπισκλου βουλγαριας. Εξηγησις των επιστολων του αγιου Παυλου. ... cum latina Philippi Montani versione, ad Graecorum Exemplarium fidem restituta (Londini E Typographeo Regio 1636).
- Грамма 1990:** Д.К. Грамма, Передовая зарубежная общественно политическая литература в Молдавии. В сб.: Библиотечно-библиографическая деятельность и история книги в Молдавии (Кишинев 1990).
- Защук 1862:** А. Защук, Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами генерального штаба. Бессарабская область [в 2-х ч.] ч. I./сост. Генерального штаба капитан А. Защук (Санкт-Петербург 1862).
- Карра 1791:** Г. Карра, История Молдавии и Валахии с рассуждением о настоящем состоянии сих обоих княжеств (Санкт-Петербург 1791).

About the library of count Alexandru Sturdza

Abstract

The collection of old books numbering 203 unities from the former library of Alexandru Sturdza has been transferred to the National Library of the Republic of Moldova from the Regional Library from Odessa. All the books bear the seal „Стурдзовская библиотека” and is undoubtedly the main corpse Sturza family’s former library. Our research pursued investigating only issues referring to completion degree, methods of acquisition, principles of book selection, content and impact of book knowledge on forming social-political, cultural-religious and philosophic ideas of count Alexandru Sturdza (1791-1854) and his father Scarlat Sturdza.

A part of books covered with leather have an owner mark with golden initials „CH.CZ.” deeply imprinted on the upper left corner. We presume that this abbreviation is the name Charles Stourdza which is an expression in French of the Greek name Scarlat, as all the books with this marking are printed (and acquired) before Alexandru Sturza’ birth. The possessors of the books didn’t make many marginal signs and therefore we cannot establish exactly whom each book belonged, but it is logical to assume that the library has been passed on from generation to generation within Studrza family.

О библиотеке графа Александра Стурдзы

Резюме

Коллекция старых книг из бывшей библиотеки Александра Стурдзы, насчитывающая 203 единицы, была передана в Национальную библиотеку Республики Молдова из Одесской областной библиотеки. На всех книгах имеется штамп «Стурдзовская библиотека», и они, несомненно, составляли ядро бывшей библиотеки семьи Стурдза. В нашем исследовании прослеживаются уровень и способы комплектования, принципы отбора книг, их содержание и то, в какой степени они повлияли на формирование социально-политических, культурно-религиозных и философских взглядов графа Александра Стурдзы (1791 – 1854) и его отца, Скарлата Стурдзы.

Часть книг, в кожаных переплетах, отмечены владельческим знаком „CH.CZ.”, оттиснутым в левой верхней части переплета и покрытый позолотой. Предположительно, это аббревиатура имени Charles Stourdza (Charles – французский вариант греческого имени Скарлат), так как все книги с этим знаком были напечатаны (и приобретены) до рождения Александра Стурдзы. Владельцы книг почти не делали заметок на полях, и мы не можем делать прямых выводов о том, кому принадлежала та или иная книга, однако логично предположить, что библиотека переходила по прямой родственной линии от предков семьи Стурдза.

1.06.2010

Dr. Ștefan Lupan, Academia de Studii Economice, str. Bănulescu-Bodoni, 61, MD-2005 Chișinău, Republica Moldova